

Stora Varholmen

och varholmare

genom tiderna

50 år 1983

Stora Varholmens Havsbadskoloni
i Göteborgs Norra Skärgård

*I drömmarnas rike jag kom
till en ö
där sorgerna ej voro kända
där livet blott lekte på
glittrande sjö
och havet sågs locka och blända
Med vinden kom doften från
klöver och tång
Jag kände mig fri från allt tvång
långt borta från stormar och strider.*

(Okänd författare)

Göteborgs stad köpte den 16 december 1930 Stora Varholmen, 23, 2 751 hektar jord av dödsboet efter Disponent F.O. Levander för 15 000 kr. I utredningen från fastighetsdirektören Fr. Gustafsson står bl a "Fastigheten utgöres av en delvis trädbevuxen ö, belägen 500 à 600 m sydost om Hjuvik.

Kortaste avståndet mellan ön och Hjuvik är omkring 300 m. Till fastigheten hör några mindre byggnader, som emellertid äro i synnerligen dåligt skick och kunna anses tämligen värdelösa. Tillgång på sötvatten finnes i å fastigheten anlagda brunnar. Öns belägenhet ävensom dess stränders beskaffenhet göra densamma lämplig såväl för friluftsbad som för camping.

I detta sammanhang kan särskilt framhållas, att en långgrund vik å öns norra sida erbjuder goda badmöjligheter, icke minst för barn, att djupvattnen finnes utmed stora sträckor av stränderna i övrigt, och att goda naturliga tilläggsplatser för segel- och motorbåtar finnas.

Då staden icke i sin ägo har tillräckliga för nyssnämnda ändamål lämpade områden, är det nu ifrågavarande försäljningsanbudet av intresse. Det begärda priset, 15 000 kr, överstiger visserligen taxeringsvärdet, som är 10 000 kr, men kan ändock knappast, i betraktande av att fastighetens areal uppgår till icke mindre än cirka 46 tunnland, kallas högt." "Kostnadsberäkningar för öns eventuella nyttjande som allmän badplats m m påkallade enkla anordningar såsom båtbygga, regnskydd m m sluta på en summa av 4 500 kr. Anslag härtill torde emellertid ej n böra begäras."

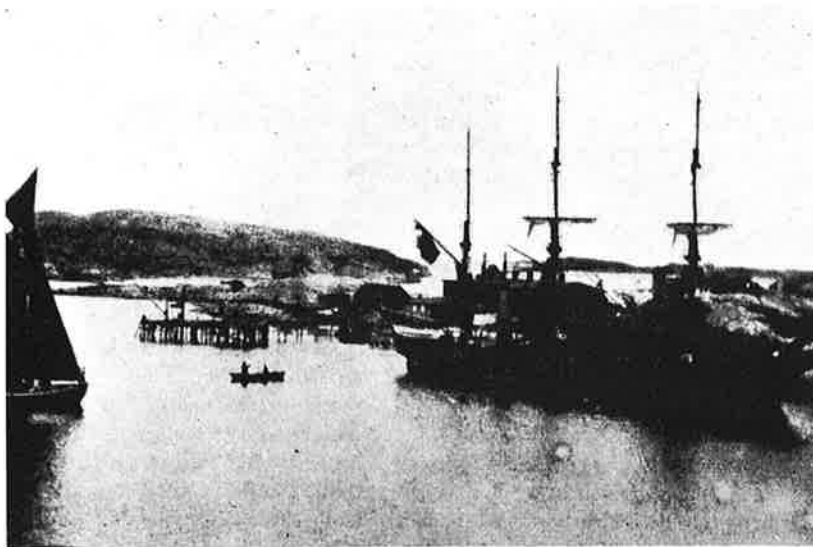

Men vem var då denne F.O. Levander? Svaret kan vi t ex läsa i en tidningsintervju från december 1970, då den 90-årige sonen Hadar Levander berättade om sin far Frans Oskar Levander, att denne "reste runt och höll föredrag för bönderna om svinskötsel, om koskötsel och en massa annat sådant praktiskt. Han höll också föredrag i skolorna. Han talade väl främst om nyttan av ett liv ute i guds fria natur, om sunda vanor.

Barnen kallade honom ofta Onkel Robinson, för det var ju känt, att han levde ett Robinson Crusoe-liv ute på den ö han själv ägde utanför Hisingens västra kust, Stora Varholmen. Och farsgubben — Robinson alltså, hade förstås sin Fredag, han hette egentligen Alm, tror jag."

F.O. Levander (1849–1929) köpte Stora Varholmen 1892 eller 1893. På 1880-talet hade Bohuslän upplevt en ny sk sillperiod, och längs kusten växte snabbt upp guanofabriker och trankokerier. Tran användes på den tiden som bränsle i lampor. Det hände t ex att Paris gator lystes upp med tran från Sverige. Efter att ha börjat på försök på Lilla Varholmen byggde Levander en större anläggning på Stora Varholmen, där 10–12 man arbetade. Med en egen uppfinning, koncentratorn, kunde man göra 2,5 ton guano d v s gödning per dygn. Men sillruschen i Bohuslän blev kortvarig denna gång.

Redan på 1870-talet hade i Göteborg bildats ett aktiebolag med namnet Ishafvet. Man bedrev säl- och valfångst i Norra Ishavet och bolaget ägde

fartygen Vega och Capella, vilka lämnade fångsterna till trankokeriet på Lilla Bockeskär vid Stora Varholmen. Flera varholmare har förresten en förstoring av ett foto, som visar Vega på 1880-talet framför trankokeriet.

Vega inköptes av Oscar Dickson och ombyggdes på statens bekostnad vid flottans varv i Karlskrona och avseglade 1878 med professor Norden-sköld som ledare för en vetenskaplig expedition, som också lyckades segla från Atlanten genom Ishavet och genom Berings sund till Stilla havet. Det var första gången någon lyckats klara den sk nordostpassagen.

Efter triumftåg hem till Sverige blev Vega såld tillbaka till AB Ishafvet, gjordes om igen för att åter gå ut på valfångst. Varje eftersommar när Vega och Capella kom hem från fångstfärderna blev det liv och rörelse vid Varholmssundet. Lasten lossades och förädlingsverket satte igång. De ångor som då spreds var allt annat än behagliga.

För sommargäster som slagit sig ner i närheten blev de båda valfångarnas ankomst ofta signalen till inflyttning i den då betydligt mera väldof-tande göteborgsluften. Vega såldes till ett norskt valfångstbolag och år 1903 gick hon till botten, sen hon fastnat i ett packisfält, som skruvade sönder henne. Samtidigt började fabriken på Stora Varholmen förfalla, eftersom den inte användes längre.

När Levander blev änklings flyttade han ut till Stora Varholmen för gott och höll till i ett enkelt hus med plåttak och träväggar. Han fiskade, sköt fågel och gjorde dessemellan föredragsturneer. Hans tre pojkar hade upplevt somrarna på Varholmen och stortrivts.

Levander hade en dröm. Det var att göra ön till en barnkoloni, och han lät 1914 trycka en liten skrift "Robinsons ö" Adress Stora Varholmen, pr Göteborg. Där står "En idealplats till hem för kläna barn." Han beskriver också öns storslagna, dominerande utsikt, så vidsträckt "att Göteborg, Hisingen, hela skärgården och vida havet, Vinga Fyr, ja, t o m Marstrands fästning och Blåkulla inrymmas i det väldiga panorama, som utbreder sig för ögat.

Öns vegetation är tämligen rik, dock är trädplanteringen sparsam, men det är kanske denna för hela skärgården utmärkande bristen på skog, som ger densamma ett drag av stränghet och enslig storhet. Naturliga källor, förnämligast Donnakällan och Olles källa med utmärkt dricksvatten, finnes på ön... med ett ord, platsen är idealisk för dem som älska friluftsliv och vilja andas havsluft borta från storstadens kvalm och mindre behagliga atmosfär."

Nåväl, Göteborgs stad köpte ön 1930 och 1933 fick Föreningen Origo arrendera den. Origo hade ideella föreningar som andelsägare, t ex Motorförarnas Helnykterhetsförbund, IOGT-scouternas stödjeförening, I F Manhem och Logen nr 80 Fridhem av NTO. Det uppgjordes en tomtkarta och öns egen arkitekt Ragnar Dahlberg ritade tre typer av hus i storlekarna 5 x 3.60 m och 6 x 4 m enligt tidens arkitektmode, funktionalismen — populärt kallat funkis. Husen utfördes med enkel yttervägg utan någon form av isolering och var endast avsedda att användas under sommaren. Campingstugor benämndes de på en del ritningar.

Boktryckare Erik Höglund, styrelseledamot i Origo på 30-talet, skrev i sin bok Varholmsblomster, utgiven 1953, bl a "Vi gör en brunn till varje tomt — duger det — och stensatt väg till varje stuga. Egna arkitekter och byggmästare har vi. Virket till en låda — hus menar jag — kostar inte mer än ungefär 150 kr, och arbetskraft får man nästan gratis härute. Arrendet var satt till 25 kr om året."

Redan 1934 hade de som arrenderade tomter och ej var medlemmar i Origo, bildat Föreningen Stora Varholmen. Av de få skrivelser som tycks finnas kvar från denna tid framgår att det började bli motsättningar mellan Origomedlemmar och övriga, som ju var i majoritet. I juni 1934 sände

Varholmsföreningen en skrivelse till dåvarande Drätselkammaren med anbud om övertag av arrendet fr o m 1938.

Ett protokoll från augusti 1934 talar om att 2 befullmäktigade ombud från vardera föreningen och ombud från drätselkammaren sammanträdde med anledning av en tvist mellan föreningen (Origo) och vissa av dess arrendatorer. Där står bl a "dels att Origo intet har att erinra mot befintligheten av Föreningen Stora Varholmen och dels att Origo framdeles är villig att upptaga till behandling av Stora Varholmen väckta frågor." Vidare att Föreningen Stora Varholmen framfört "att föreningen önskade vinna inflytande på skötseln av ön."

Drätselkammaren beslöt dock i september 1934 att förlänga kontraktet med Origo till 1 maj 1943. Antalet stugor tilläts öka från 50 till 75 och antalet badhyttshus från 3 till 8 styck. År 1937 fick Föreningen Stora Varholmen avslag på en förfrågan om möjlighet att vinna inträde i Föreningen Göteborgs koloniträdgårdar med hänvisning till att föreningen hade kontrakt med Origo till 1943.

Trettioalets motsvarighet till åttiotalets beredskapsarbete för arbetslösa ungdom var s k arbetsläger, AK-arbeten. Sådana ordnades för ungdomar från Göteborg. I en notis i en tidning, som hittats som isolering i ett hus, som renoverades på Varholmen under 70-talet, står att Göteborgs stads arbetslöshetskommitté fått AK:s medgivande att med statsbidrag till kost och logi och fickpengar anordna ett slutet arbetsläger vid Stora Varholmen för högst 40 arbetslösa ungdomar under 5 månaders tid.

Ungdomarna lär ha fått 50 öre per dag förutom kost och logi. De bodde i de två radhusen, som allmänt kallades barackerna. AK-arbeten pågick till 1935, då Origo övertog byggnaderna, som sen har hyrts ut. Flera av de tidigaste hyresgästerna har sedan bott kvar så länge de kunnat. När radhusen började bli dåliga, diskuterades ev reparation. Men då en sådan skulle bli alltför kostsam, beslöt man att inte hyra ut till några nya hyresgäster, utan det fick bli en successiv avflyttning. Det ena radhuset är numera rivet, och det andra har enbart en hyresgäst kvar. Flera tidigare hyresgäster har också skaffat eget hus på Stora Varholmen.

I trettioalets slutskede utbröt det andra världskriget. Kanoner mullrade från Torslanda-Hjuviksbatteriet, dessbättre bara i övningsssyfte, men minor exploderade här och var i skärgården och en del minns hur de bevittnade, när den bärgade minsprängda u-båten Ulven bogserades in mot hamnen. Fartyg som ej kunde gå i s k lejdtrafik lades i malpåse d v s ankrades upp bl a utanför Hällsvik.

Passerkort utfärdat av Landsfogden fordrades för att man skulle få ge sig ut i egen båt på vissa vatten. För varholmare gavs det "för färd under dagen mellan Stora Varholmen och Hjuvik, kortaste vägen, samt från Stora Varholmen till tillåtet farvatten kortaste vägen."

I ransoneringsstider fick hemmafisket ännu större betydelse, och makrill fanns det gott om och ett och annat måsägghamnade väl också i sockerkakssmeten.

Den 17 november 1944 antogs nya stadgar för Föreningen Stora Varholmen, u p a. Dessa ersattes 10 oktober 1946 av Lokalstadgar För Stora Varholmens Havsbadskoloniförening, och då är vi framme vid den tidpunkt, när föreningen blev en lokalförening ansluten till Göteborgs Koloniträdgårdar, Ek. för., vilken fr o m 1946 övertog kontraktet med Göteborgs stad från Origo.

När Origo först fick arrendera ön bedrevs campingverksamhet och anordnades tältläger. 1933 började medlemmarna som tidigare nämnts uppföra stugor av enkel typ. De skulle bara användas sommartid och avsikten var också att kostnaderna skulle nedbringas för stugägarna. Kostnaderna översteg väl knappast 1 000 kr under 30-talet. Materialet fick förr transporteras med båt från stan.

En fiskebåt kunde hyras av några husbyggare gemensamt, och det hyvlade virket transporterades på båten och det ohyvlade kanske bogserades efter båten. Tomtägarna byggde själva och ofta med hjälp av släktingar och grannar. Tomterna kunde vara täckta av stenrösen och videsnår eller ha djupa raviner, så det tog lång tid att röja upp, jämna ut och försöka anlägga trädgårdar. Man rodde ibland runt till angränsande öar och samlade gödsel och tång. Origo ställde stora krav på stugbyggarna och bestämde i förväg det exakta läget på huset, och det blev en hel del tvister.

Enligt protokoll från Drätselkammaren 1936 befriades dock en varholmare från skyldigheten att flytta sin sportstuga "under villkor att det ifrågasvarande fallet får anses vara ett rent undantag utan prejudicerande betydelse" och att Föreningen Stora Varholmen förklarar att den "skall tillhålla sina medlemmar att i framtiden noggrant ställa sig till efterrättelse bestämmelser i kontraktet rörande tomterna och följa ritningar."

Arkitekt Dahlberg utförde 1947 ritningar för inbyggnad av terrass och snart byggdes den ena efter den andra ut, och nu är väl samtliga stugor större än de ursprungliga och många är nu kring 40 m² och har installerat egen mull-toa. Under årens lopp har de ursprungliga träfiberplattorna i

ytterväggarna ofta ersatts av träpanel, lackpanel eller plattor, men framför allt har väl husens inredning getts en mycket personlig prägel.

Sötvatten fanns i ett par brunnar, när staden köpte ön. AK-pojkarnas uppgifter var att iordningställa brunnar, vägar och båtplatser. Men torra somrar räckte vattnet inte till. Då var det endast en brunn i dalen som kunde tillgodose det nödvändigaste behovet. Varholmsföreningen klagade 1937 hos Origo att "ransonering måst tillgripas" och att "brunnen varit låst hela dygnet med undantag av en timme på f m och en på e m." Varje familj fick hämta högst en spann, 10–12 l vatten per dag. Tack vare att några kolonister grävt egna brunnar klarade man sig, om än knappt. En varholmare minns också att vatten forslats till ön med vattenbåt.

På 1950-talet drogs ledningar från Hjuvik över Varholmen vidare till Öckerö kommun, men anslutning då ansågs bli alltför dyr. 1967 konstaterades att vattnet i brunnarna var otjänligt som dricksvatten. Problemet löstes 1968 att vi fick anslutning till den kommunala ledningen Hjuvik-Öckerö och via sommarledningar av plast får vi vatten till ett stort antal tappställen från april–oktober.

Redan på Origos tid ordnades en sommaraffär, som låg vid dansbanan en bra bit från bryggorna. En tid fick mjölken hämtas vid ångbåtsbryggan, där ibland en lång kö stod och väntade på båten. En trehjulig moped "Var-

holmsskräcken" kunde småningom sättas in för att transportera varorna till affären. Denna affär måste stängas 1955 efter anmärkningar från Hälsovårdsnämnden.

Redan 1956 kunde en nybyggd affär tas i bruk. På grund av kreditrestriktioner gick det ej att få banklån, utan föreningen fick låna av medlemmarna själva. Lånen betalades sen tillbaka efter en uppgjord plan där man årligen lottade turordningen för återbetalningen. Affären fick småningom både el och rinnande vatten, men så blev det svårare att driva affär i konkurrens med stormarknader, särskilt när sämre kommunikationer gjorde transportkostnaderna dyrare.

Sista gången vi kunde arrendera ut affärsrörelsen var 1979. Men med egna båtar kan många åka över till Hjuvik och handla och kyl och frys gör att man kan handla för längre tid nu.

På ön finns en fyr, som ursprungligen drevs med gas eller gasol, som i tuber måste transporteras till fyrplatsen. Fyren elektrifierades 1962 och då drogs luftledningar från norra sidan ända fram till fyren. Detta gav varholmarna möjlighet att till rimlig kostnad dra in elström i stugorna. Tidigare hade man lyst sig, lagat mat och värmt upp stugorna med fotogen och gasol — ja, en del hade vedspisar också — Gasol måste t ex köpas i stan eller på Hjuvik, och transportererna blev tunga. Nu slapp man detta och olika elektriska hjälpmedel och element och TV kunde användas.

Naturligtvis har alla elstolparna blivit ett förfulande drag i den vackra naturen, men vi hoppas att Elverket och Televerket, som håller på att byta ut gamla stolpar skall kunna ransonera beståndet. Dansbanan har försetts med elektricitet, varför även Disko-musik kan spelas. Vid bryggan har ljuspunkter gjort det lättare för såväl passagerare som båtar att hitta bryggan i mörker eller dimma.

För en ö är kommunikationerna livsviktiga. Trettioalet minns många som båtkrigens tid. Marstrandsbolaget med Svea, Göta och Ärlan försökte konkurrera ut det nybildade Trafik AB Öckerö skärgård, som hade Norra Skärgården, Björkö och Öckerö till att börja med.

Biljettpriset sjönk till 25 öre. Men 1937 var Öckeröbolaget herrar på täppan i Hjuviksområdet, och som mest hade bolaget 12 passagerarfartyg, däribland Havsbandet, som den 15 augusti 1939 på väg från stan med ett 30-tal passagerare råkade i brand mellan Stora Varholmen och Hjuvik och måste med full fart sättas på land. Passagerarna hade dessförinnan måst hoppa överbord. Dessbättre omkom ingen, men några brännskaddades och däribland några varholmare.

Tiden 1939–1945 fick motorfartygen läggas upp på grund av oljebrist, och ångfartygen eldades mest med ved. Trafiken begränsades därför mycket. Efter år 1945 moderniserade Öckeröbolaget sin flotta. Men samtidigt rustades vägarna på Hisingen upp och AB Linjebuss trafikerade Göteborg–Hjuvik, och deras passbåtar anlöpte Stora Varholmen på vägen mellan Hjuvik och Nordöarna. Dessa lade till vid s k AK-bryggan men när Öckeröbolaget slutade gå till Varholmen, kunde färjan från Hjuvik lägga till vid ångbåtsbryggan och den dåliga AK-bryggan rivs.

När Torslanda kommun införlivades med Göteborg i mitten av 1960-talet, övertog Göteborgs Spårvägar busstrafiken till Hjuvik liksom färjetrafiken. Efter ett mellanår med taxibåt till Varholmen kom Spårvägen överens med Öckerö kn, som övertagit färjetrafiken, att deras färjor även skulle trafikera Varholmen. Då och då ändrades turlistan utan förvarning och vår förening fick inget gehör hos Öckerö kn, som ej ens ville diskutera med oss.

1980 började man ifrågasätta turer från Hjuvik och 1981 fick vi färre turer, och ändringen skedde även utan Spårvägens vetskap. Efter en isig och snöig vinter, som dock ej hindrade flera varholmsfamiljer att fira nyår och trettondehelgen på ön, inställdes trafiken på grund av ishinder i början av januari. I slutet av mars kom trafiken igång igen, men senare under 1982 blev det klart, att Öckerö kn definitivt tänkte ändra trafiken.

Från 1983-03-01 infördes regiontrafiken till öarna, vilket medförde, att vi kunde åka vidare på busskupongerna. Från 1983-06-13, då Öckerö kn slutat gå till Hjuvik, ordnade Göteborgs Spårvägar så att vi fick 4 turer dagligen med taxibåten Tullan II, något som varit väldigt positivt för oss.

Den gamla ångbåtsbryggan har ju också fått sina törnar under årens lopp. Förutom den naturliga förslitningen har skärgårdsbåtarna ibland haft för hög fart vid tilläggnen. Bryggans dykdalber befanns 1975 vara delvis defekta och i så dåligt skick att något måste göras. Följande år undersöktes möjligheterna att bygga om och offerter erhöles.

Skånska Cement fick 1977 i uppgift att bygga den nya bryggan i betong och i omedelbar anslutning till den gamla. Med hänsyn till att de stora Nordöfärjorna ibland fick ta turer till Varholmen, och att såväl Televerket som Energiverket behöver utnyttja bryggan och att den är en tillgång för markägaren fick vi bidrag av kommunen med drygt hälften av kostnaderna.

Under sommaren 1983 fick vi som juli-klapp en liten lägre betongbrygga vid sidan om, och den passar taxibåten bättre vid lågvatten.

De vägar som AK-grabbarna byggde fick sedan varje medlem var sin del av att ansvara för. Så småningom asfalterades vägarna, eftersom det var svårt att få grus och sand till de ständiga reparationerna, som framför allt behövdes i de sluttande delarna efter kraftiga regn. År 1974 reparerades

de och 1983 påbörjades en ordentlig upprustning genom att det lades ett nytt tjockare lager av asfalt över det gamla. Detta får vi fortsätta med några år framöver.

Denna gång gick arbetet både fort och lätt genom att föreningen skaffade en sk Belos-traktor, en minitraktor med dragkärra att transportera asfalten med. Till ön hade asfalten i vanlig ordning transporterats på lastbilar, som via färjan Sjöhästen körde iland och tippade asfalten mellan bryggan och affärsbyggnaden.

Under 1970-talet skärptes de hygieniska kraven i samhället genom nya lagar. Kommunerna fick ensamrätt och skyldighet att ta hand om allt avfall. Våra brännugnar har vi fått använda efter tillstånd, som gällt ett år i taget, men våra toaletter utdömdes mer eller mindre.

Den första nya moderna Mulltoan byggdes 1977–1978 och den andra 1980. Containers för obrännbart material har hyrts vid ett eller två tillfällen per sommar från 1975. De första placerades på bryggan, men småningom måste flytande containers förhyras på grund av skyddsbestämmelserna för dem som senare skall ta hand om avfallet. Sedan många år aktiverar styrelsen medlemmarna till en årlig och vårlig städdag i naturen.

Stora Varholmens läge gör det nästan naturnödvändigt att ha tillgång till en liten fritidsbåt. De första åren dominerade givetvis träbåtarna, men för drygt 20 år sedan kom plastaldern även för båtarna. Den ekonomiska utvecklingen gjorde att båtarna blev större, motorerna utvecklades och blev starkare, och farten ökade. Detta gjorde att de enkla träbryggorna och tilläggsplatserna måste göras bättre och stabilare. Det blev också ont om båtplatser framför allt på Hjuvikssidan.

Varholmens båtklubb tillkom 1963 och förutom båtsport ville man försöka ordna båtplatser på Hjuvik, något som tyvärr ej lyckades, eftersom andra hann före och fick kontroll över de tänkbara områdena.

Båtklubben, som skaffar pengar genom medlemsavgifter samt bingo och trevliga fester, har på Varholmen ordnat en pontonbrygga för småbåtar och tagit initiativet till en gästbrygga vid affärsbyggnaden. Ett år ordnade man så att ungdomar kunde bygga sig en optimistbåt och följande år fick de lära sig segla och tävla så smått.

1979-02-01 utökade Länsstyrelsen strandskyddet till att gälla såväl Hjuviksområdet som Stora Varholmen. Detta måste bedömas positivt för oss varholmare, eftersom vi kan räkna med att få bo kvar, och att det blir mindre risk att vi får arrendet uppsagt för att marken skulle exploateras av någon industri eller av kommunen.

Nuvarande arrendetid är 1979–1989 och för våra kontrakt med FGK uppdelat på två gånger fem år. Därmed är det förhoppningsvis mindre risk att det dyker upp överhängande hot av det slag som när Göteborgs Hamn började planera att göra en ny oljehamn för supertankers på västsidan av Stora Varholmen.

Man hann ganska långt i projekteringen, innan den sk oljekrisen höjde priserna drastiskt och fick såväl Sverige som andra länder att tvingas spara på importen.

Må därför Stora Varholmen förbli den härliga, lugna och trygga miljö, där barnen får växa upp i Levanders anda men under modernare förhållanden bada, fiska krabbor och kajka omkring, och därmed bli friska och bättre rustade att klara av det hårda stressiga stadslivet.

Och må de gamla traditionerna leva kvar, att midsommarafton få tåga runt ön gammal som ung med musik i täten till lekar och dans kring majstången och svängom på den takförsedda fina dansbanan eller att i augusti vid badplatsen få simma, ha skämtsamma tävlingar och verkligen stortrivast med tillvaron.

Låt mig också till sist få citera ur Ivar Lundbergs fina skrift till fyrtioårsjubileet 1973. "Många äro, även nu levande kolonister, värda ett stort tack, för alla de år de deltagit i arbetsgemenskapen, som styrelse, som festkommitté, som envar glädjespridare med ett glatt leende deltagit i allra det minsta lilla arbete, som erbjudits. Många äro de namn som skulle nämnas. Men låt våra protokoll tala, de är vittne nog!"

I oktober 1983

Rolf G Andersson